
РЕТРОСПЕКТИВА

Робоча інструкція до виписування матеріалів для лексичної картотеки Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР*

Завдання лексичної картотеки Інституту мовознавства визначаються теоретичними і практичними потребами громадсько-політичного та культурно-освітнього життя республіки. Картотека має дати відповідь на кожне питання, пов'язане з тим чи іншим словом, що вживається в будь-якому стилі сучасної літературної мови українського народу.

Наявна в Інституті картотека наближається до того рівня, який відбивати-ме в основному лексичний фонд національної мови. Надалі необхідно, щоб вона поповнювалася новими, відсутніми в ній словами, а також їх значеннями і формами, особливо термінами з спеціальної та професійно-виробничої літератури, якомога ширшим колом семантичних різновидів уже наявних у картотеці слів, а також ідіоматичними зворотами, стійкими словосполученнями, які слабо представлені в її складі. З цією метою рекомендується як вибіркоче, так і суцільне розписування художньої літератури, і тільки вибіркоче розписування – галузевої.

Від розписувачів вимагається уміння знайти потрібне для картотеки слово і виписати його в такому контексті, який би виразно розкрив його значення, обізнаність з народними фразеологічними зворотами української мови (різних типів – загальноновживаними, професійними, термінологічними, тощо), щоб не пропускати їх при розписуванні літератури різних жанрів і стилів.

В Інструкції майже всі положення ілюструються прикладами, які подаються тільки як зразки для виписування подібних випадків.

* До друку за рукописом 1961 року (із/150 №35002) з архіву картотеки відділу лексикології та лексикографії Інституту української мови НАН України підготували О.М. Тищенко та А. І. Ребриня (відтворено за правописом оригіналу; розрядку замінено на курсив).

І. ДОБІР СЛІВ ПРИ РОЗПISУВАННІ ТЕКСТІВ

При суцільному розписуванні виписується кожне слово з одним значенням по одному разу. Якщо ж при повторному вживанні ширший контекст краще розкриває значення загальнозжованих **іменника, прикметника**, дієслова тощо *озеро, вікно, дорога, синій, голубий, пішов, сказав* і т. д., ніж у раніше виписаному випадку, то необхідно давати повторну картку.

ПРИ ВИБІРКОВОМУ РОЗПISУВАННІ

1. Виписуються всі як рідко зжовані, так і поширені у мові, але відсутні в картотеці слова (*нанесення, золотошукач, ліміт* і багато под.), а також слова, значення яких виразно розкриваються тільки в контексті. Напр.: у великій кімнаті на довгих *лавах* сиділи бригадири і рільничі. Слово *лава* в даному реченні має пряме, предметне значення, і його не треба виписувати більше одного разу. Але кожне з нижченаведених речень зі словом *лава* виписати обов'язково треба. Напр.: 1) В *лавах* бійців на фронті сотні і тисячі майбутніх поетів.. 2) ... зелений комиш стоїть нерухомою *лавою*. 3) З вікна видно Везувій. Увечері на вершкy горять вогнем два потоки *лави*. 4) Водяна *лава* перевалюється через бетонний водозлив відбудованої греблі. 5) У Підмосковному і східних басейнах країни на роботу за графіком циклічості вже переведені 600 *лав*.

2. Виписуються по одному разу *префіксальні* та *суфіксальні* іменники типу – *розсуд, присмак, виріст, обприскувач, зажура, щастячко* і под.

3. Виписуються іменники дієслівного походження на -ння, -ття, (*відмотування, відпаювання, зняття і заняття* та под.), а також іменники на -ість, -ство.

4. Виписуються по одному разу: а) *короткі форми прикметників ясен, повен, ладен, певен*. Наприклад, у реченні: Та світи ж ти їм в дорозі, *ясен* місяць угорі – у функції означення виступає слово *ясен*, а в реченні –

Він рад серед бою

Лягти головою,

Аби не втерять

Корогви – у функції присудка виступає слово *рад*.

б) *Нестягненні форми прикметників і дієприкметників*

зеленеє поле, *твердая* криця

Радуйся, ниво *неполитая*.

Радуйся, земле, *не повитая*

Квітчастим злаком.

На них (Варвару і Юстину) насувались *чорнії* буки, повіті в жалобу тіней, син тумани з дна урвищ;

в) *присвійні прикметники (батьків, материн, братів, сестрин)*;

г) *субстантивовані прикметники (старий, ланкова, вартовий, лісничий, шампанське, молодий, молода)*;

д) *активні дієприкметники (спрямовуючий, організовуючий, крокуючий екскаватор, виконуючий обов'язки, нев'януча слава та под.)*;

е) *прикметники дієприкметникового походження (роботящий, трудящий, говорящий, живуций, невмирущий)*.

5. При вписуванні займенників особливу увагу слід звернути на випадки їх стилістичного вживання, а також на випадки вживання особових займенників у формі середнього роду однини в ролі логічно фіктивних підметів. Наприклад,

а) стилістичне вживання:

1. І синові за три копи

Жупанок купила,

Щоб і *воно*, удовине,

До школи ходило.

2. Він завжди висуває на перший план своє я.

3. Як ми себе почуваємо? – при фамільярно-жартівливому звертанні до когось, замість стилістично-нейтрального – як *ти* (Ви) себе почува(сте)єш?

б) вживання в ролі логічно фіктивних підметів:

1. *Воно*, мабуть, жінко, в нас у хижці й горілка є... Ми так давно бачились з Чіпкою, що годилось би й випити.

2. А ти, задуманий, казав (Тобілевич): «*Воно* дивитись, може, й гарно, та задля діла цього мало».

3. І що то *воно* за мати, коли йде на сина жалітися, – піддає Лушня огню Чіпці.

Стилістично нейтральні випадки використання особових та присвійних займенників не підлягають вписуванню.

б. З числівників вписуються:

а) *кількісні*: усі випадки паралельних форм їх зв'язку з іменниками, а також з іменниками в сполученні з прикметниками, напр., *дві літі, три літі, три дня, два люди* поряд з – *три літа, три дні, два товариші; три дрібних речі, три довгих шовкових стрічки, два непоказних пароплави* – при більш поширеній формі (особливо з числівником *два*) – *дві веселі жінки, два бродячі возники, два орлячі крила, два червоні стовпи, три довгі роки, три чорні голови* і багато подібних.

б) *Збірні типу двоє, троє, п'ятеро, семеро, двойко, двійко, трійко* і под., які виступають як окремо, так і в сполученні з іменниками;

в) *рідко вживані форми дробових числівників типу півтретя, півп'ята, півчвартаста* і под.;

г) всі незвичайні форми форми складених числівників, напр.: *сорок і чотири, двадцять і один* і т. д., поряд із звичайними *сорок чотири, двадцять один* і т. д.

7. Часто вживані *сполучники* і, а, але, бо та под. виписуються по одному разу в кожному значенні. Наприклад, сполучник «і (й)» може вживатися з такими значеннями:

а) *єднальним* –

Порадила мати сина
В зеленій діброві,
Дала йому карі очі
І чорнії брови.

б) *присднувальним* –

Загуркотів, одлітаючи назад, залізний міст, і з-під синього неба вирізьбилися строгі контури суперфосфатного заводу:

в) *присднувально-протиставним* –

на столі лежав рукопис, і я не помітив його.

г) *наслідково-висновковим* –

Вже з полудня хвиля почала спадати, і Алі взявся до роботи. Відgrimіла війна, і доменник повернувся на свій завод і ін.

Цими прикладами не вичерпуються значення сполучника «і», але їх досить для того, щоб на підставі їх уявити собі різноманітність семантичних відтінків як цього, так і інших сполучників і зумовлену цим необхідність особливо уважно виписувати їх.

Підлягають виписуванню по одному разу сполучники сурядності (і, а, та, але тощо) в кожній відмінній конструкції окремо. Напр., «і» єднальне перед останнім членом речення; перед усіма однорідними, крім першого; між парами; між неоднорідними членами речення; між різними частинами мови; між реченнями – сурядними, супідрядними.

Виписуються всі випадки рідких значень і відтінків (напр.: «а» єднальне, «та» перед початком однорідних членів речення тощо).

8. Підлягають оноразовому виписуванню *вигуки* (*буль-буль, гуп, скрип, рип* і подібні).

9. Рекомендується виписувати по одному разу тільки ті діалектні слова, які більш-менш поширені в українській мові (*запомога, вистаратись*,

минувість, заповічна знаємність, на разі, всьо, покіль, боржій, ниньки, ходе, робе, читаєсь, штири, чотири, осьмий, дванайцять і под.), а також усі випадки вживання паралельних форм (у лісу – у лісі, на коні – на коневі, відмовити – одмовити, читає – чита, завжди – завше, слізьми – сльозами, бійся – бійсь, працювати – працювать, імла – мла, іржа – ржа, осокір – сокір та слова типу до 'дної, мо (може), тра (треба).

10. Виписуються всі випадки, що свідчать про *особливості керування* в українській мові (напр.: *пішла по лікаря і пішла за лікарем; дбати про когось і дбати за когось; поїхати у місто і поїхати до міста; пробачити (когось і кому)* та под.

11. Виписуються більш усталені *випадки образного вживання слова* (напр.: *лютий вітер, лютий мороз, люте горе; мертва тиша, мертва петля, лихе слово, масляний голос, масний погляд, мертве обличчя, мертвий спокій.*

12. Виписуються всі *фразеологічні звороти народного, літературного чи якогось іншого походження* (*байдики бити; носити камінь за пазухою; на вус мотати; оббивати пороги; обтрусити порох з своїх ніг; раз і назавжди; оглядатися на задні колеса; з вогнем гратися; одержати гарбуза; краще менше, та краще; сміливого і куля боїться; олімпійський спокій; зганяти оскому; під гарячу руку; остання в попа жінка; вавилонське стовпотворіння); ото яка цяця; загнати на слизке; загадала баба діверя; майстер на всі руки; звести нанівець; зводити кінці з кінцями; молодого кров гріє; і слід пропав; і пальцем не кивнути; кінець діло хвалить; ламати комедію; ласий, як кіт на сало; а також всі сталі сполуки у всіх випадках їх вживання (бригада комуністичної праці, маяки комунізму, співдружність соціалістичних націй, міжнародний комуністичний рух, та можливі граматичні сфери вживання кожного слова (вища освіта, вища школа, вища інстанція, вище командування, вищий за(від); вища освіта, середня освіта, неповносередня освіта, початкова освіта, спеціальна освіта, професійна освіта, народна освіта, загальна освіта.*

З аналогічним колом граматично-семантичних зв'язків виписуються *генеральна репетиція; швидка допомога; брати участь; орати на зяб; скласти договір* і багато подібних.

III. ТЕКСТ ЦИТАТИ

1. Необхідною умовою усіх цитат, виписаних на картках, є такий ідейно-політичний рівень їх змісту, який відповідає діалектико-матеріалістичному світогляду і практиці соціалістичного та комуністичного будівництва.

2. Цитати, взяті з мовних партій ворогів нашого народу (куркулів, зрадників, диверсантів і под.), виписуються тільки при тій умові, коли їх зміст спростовується реплікою іншого персонажа чи самим автором.

3. При вибіркового розписуванні текст виписуваної цитати повинен мати характер закінченого висловлення, а звідси – типовою цитатою має бути закінчене речення з широкого контексту.

4. Якщо речення, в якому є потрібне для виписування слово, має характер незакінченого висловлення і щільно пов'язане з попереднім або наступним реченням або значення виписуваного слова виразно розкривається лише у сполученні даного речення з іншим (попереднім чи наступним), – для цитат треба брати обидва речення. Наприклад: *З моря дув вітер. Солона прохолода принаджувала гостей.* Тут попереднє речення (З моря дув вітер) пояснює речстове слово *солона* – ознаку прохолоди – чому вона була солона.

В окремих випадках, при неможливості розкрити значення слова чи вислову в обмеженому контексті, цитата може складатися й з трьох речень.

Якщо ж значення доконечно потрібного для картотеки слова розкривається цілим періодом, то в дуже рідких випадках рекомендується виписати таке слово без контексту, зазначивши, крім автора, назви твору, видання, сторінки і т. д., абзац (зверху, знизу).

5. При наявності в цитаті особового займенника – підмета чи додатка, що заступає іменник, який вживається в ширшому контексті, – в картці при такому займеннику можна писати *в квадратних дужках* уточнюючий його іменник тільки тоді, коли уточнення його зумовлено контекстом. Наприклад: Вона глянула на його [Миколу] і опустила вії на щокі.

Для змісту речення вживання займенника **вона** цілком виразне, однозначне, а тому немає потреби уточнювати його. Займенник **його** бажано тут уточнити, оскільки він може означати і предмет, і живу істоту.

Або: Його [токаря] раціональна пропозиція була прийнята.

У цьому реченні уточнювати займенник **його** треба. Є дві можливості його уточнення: іменем або прізвищем означуваної ним особи чи вказівкою на професію. Доцільніше уточнити виділений займенник вказівкою на професію.

Або: Він [Шевченко] годинами простоював перед нею [картиною], і уява домальовувала і розповідала те, чого не встиг це зробити Брюллов. Тут займенник **він** можна і не уточнювати, але *нею* треба обов'язково конкретизувати.

Так само треба розкривати значення і *обставин місця*, виражених прислівниками *там, туди, звідти* та ін.

6. Якщо власні назви стоять на початку речення, то для яснішого їх осмислення треба розкривати (в дужках):

- а) *прізвища людей*, спільні з загальними назвами (напр.: *Коваль, Колісник, Токар, Мельник*), б) *клички тварин* (*Найда* – собака, *Маша* – корова і под.);
- в) *географічні назви* (*Піски* – село).

7. *Авторські та редакторські примітки* до тексту випишуються в нижній частині тієї ж самої картки.

8. При розписуванні драматичних творів треба підкреслювати назви дійових осіб пунктирною лінією (_ _ _ _). Після назв персонажів ставиться двокрапка. Цитата починається з великої літери. Напр.: *Маруся!*: *Мати завжди піклується про своїх дітей*;

9. Якщо пропускається перша частина репліки, то після двокрапки ставиться знак скорочення і починається текст з малої літери. Наприклад: *Ва-силь* [хижо зареготавшись]: .. в тебе [до Марусі] обізвалася господарська кров.

10. При цитуванні прямої мови з творів інших (прозового чи поетичного) жанрів позначається з великої літери на початку цитати (у квадратних дужках, без підкреслення) назва персонажа, професія, прізвище, якому належить цитована мова. [Кавун:]² *А хоч би і побігла [Нимидора] на вулицю, аби діло робила.* [Робітник:] – На заводі працюю понад двадцять років.

11. Якщо ж автор супроводжує репліку персонажа ремаркою з підкресленням приналежності цитованої репліки, то в таких випадках не треба робити вставки в текст з назвою персонажа, наприклад:

– *Сину, не зачіпай ти осавула, не дражни пана*, – благала мати Миколу.

12. При дуже великих реченнях, в яких випишуються потрібні слова, дозволяється, як виняток, скорочувати текст цитати, але з обов'язковим дотриманням таких вимог: пропускаються тільки неістотні для змісту і синтаксично об'єднані частини фрази: у віршах можна пропускати тільки цілі рядки. Скорочений текст повинен зберігати характер закінченого висловлення. Пропуск слів, словосполучень у цитаті позначається двома крапками (..), на відміну від трьох крапок (...) як розділового знака. Якщо при скороченні в цитаті не дописуються останні слова речення після якогось розділового знака (*коми, крапки з комою, двокрапки*), то цей знак символізує скорочення. Приклад: В клубах, будинках і палацах культури, бібліотеках влаштовуються тематичні вечори, вечори спогадів старих більшовиків про В. І. Леніна; або:

¹ Двокрапка ставиться або зразу після назви дійової особи, або аж після авторської ремарки.

² Двокрапка ставиться в дужках після назви професії, прізвища персонажа.

Куди не кинув [Юра] очима – всюди по царинках увихаються, як мурашки, дрібні постаті мужчин, челяді, і под. Коли ж перед кінцевими словами речення, на які скорочується цитата, немає ніякого розділового знака, то таке скорочення, як і в середині речення, позначається двома крапками. Якщо перед кінцевими словами, на які скорочується цитата, стояли три крапки, то між синтаксичною трикрапкою і знаком скорочення, двома крапками, необхідно залишати інтервал до півсантиметра (напр.: «*Лукія Чепур весь вік прожила а ні дівкою, ані вдовою... .. Але є сусіди, які й заздять Лукіїному життю*»). Тут двома крапками позначається пропуск цілого речення.

Якщо цитата складається з поширеної репліки персонажа, перша частина якої пропускається, то дві крапки ставиться після тире. Напр.: – .. Скільки ж казок про нас перекажуть, скільки пісень проспівують про нас. Тихими вечорами та зоряними ночами, де-небудь під Черніговом, співатимуть інтернаціональні хлопці з дівчатами. Проспівують і змовкнуть. Пролетять журавлі з теплого краю... (О. Довженко, Тв., т. I, 1950, стор. 293).

Скорочення на початку речення позначається також двома крапками, але написання першого слова після знака скорочення не міняється (мала літера). Не можна скорочувати цитати на початку, в середині і в кінці речення на одне чи навіть два повнозначних слова.

IV. ОФОРМЛЕННЯ КАРТКИ-ЦИТАТИ

1. Вгорі, з лівого боку картки, пишеться з малої літери реєстрове слово, на яке випикується цитата.

2. Якщо слово, на яке випикується картка, взято в тексті в лапки, то в реєстрі подається воно без лапок.

3. Усі відмінювані слова пишуться вгорі картки в початковій формі.

Для *іменників*, у тому числі й суфіксально-префіксальних, початковою формою є *називний відмінок в однині*. Наприклад: корм, відкормка, пристань, переобладнання і под.

Для тих іменників, які вживаються лише у множині, – форма називного відмінка множини (ножиці, *сани*, *двері* і под.);

Безособові форми на -но, -то вважаються початковими формами слова (*зачинено*, *розлито*, *розбито*, *убито*, *поранено* і под.).

Для *прикметників* – форма чоловічого роду в називному відмінку однини: голубий, червоний, гарнесенький, позаплановий. Для коротких форм прикметників – відповідна коротка форма («*чорнобров*», «*ясен*» і т. п.).

Прикметники вищого й найвищого ступенів вважаються самостійними реєстровими словами і виписуються у формі чоловічого роду, називного відмінка однини (*тепліший, найтепліший; ближчий, найближчий* і под.).

Для вищого і найвищого ступенів прислівників основною залишається форма їх відповідних ступенів (*глибше, вище, швидше, найглибше, найшвидше*).

Основною формою прикметників типу *силенний, здоровенний, довжелезний, багатющий, страшенний* має бути форма називного відмінка чоловічого роду цих же слів (*силенний, здоровенний* і т. п.).

Для субстантивованих прикметників і дієприкметників основна форма визначається називним відмінком того роду, в якому вжито таке слово, напр.: *минуле, майбутнє, старий, стара, вартовий, вартова, уповноважений, уповноважена*, так само: *дані*; від форми множини прикметників (і дієприкметників), які в однині можуть мати і чоловічий, і жіночий рід, – початковою формою від форми множини буде форма називного відмінка чоловічого роду (напр.: від форми *старих* – *старий*, від форми *хворих* – *хворий*).

Для числівників кількісних визначається як основна форма називного відмінка, для порядкових – форма чоловічого роду в називному відмінку однини.

Для особових займенників першої і другої особи основною приймається форма називного відмінка (*я, ти, ми, ви*) для третьої особи – форма називного відмінка однини відповідного роду (*він, вона, воно*), а для всіх випадків множини – *вони*;

Для займенників прикметникового типу відмінювання – форма називного відмінка однини чоловічого роду (*твій, всякий, кожний*);

Для зворотного займенника – форма родового відмінка (*себе*).

Для дієслів основною буде неозначена форма дієслова разом із зворотною часткою -ся (а не -сь) там, де вона є. При цьому – треба обов’язково зберігати вид основного (вжитого в тексті) особового дієслова (*приліпити – приліпитися, написати, усміхнутися, зустрічати – зустрічатися, здобувати, досягати, розтопитися* тощо.).

Для префіксованих дієслів основною залишається неозначена форма, але разом з відповідними префіксами (*застугоніти*, а не стугоніти, *заструмувати*, а не струмувати, *настригти*, а не стригти). Це ж поширюється і на дієприкметники (*настрижений*, а не стрижений і под.);

Для складених форм дієслова в реєстр вноситься інфінітив дієслова, напр.: для форми *«будуть писати* – *«писати»*;

для дієприслівників – неозначена форма (інфінітив) відповідного дієслова (*читаючи – читати, слухаючи – слухати, складаючи – складати, звітуючи – звітувати*);

для дієприкметників форма називного відмінка однини чоловічого роду (*збудований, виконуючий, організовуючий*).

Незмінні слова (прислівники, в тому числі й такі форми, як: *«бігти галопом», «по-комсомольському»* та под., сполучники, частки, вигуки) залишаються такими, якими вони виступають у цитаті.

Примітка: Якщо іменник у формі орудного відмінка вживається у синтаксичній ролі обставини способу дії з відтінком порівняння, то реєстрове слово оформляти так: іменник у називному відмінку, а після двокрапки дати його вживання. Напр.:

хмара: хмарою, пластир: пластирем – Дим бухав **хмарою**. Солдат при-
тиснувся **пластирем** до землі.

При виписуванні сталих словосполучень, в тому числі приказок і прислів'їв, дається окрема картка на кожне повнозначне слово³, що входить до цього словосполучення в такому оформленні: після основної форми ставиться двокрапка, після чого в тому ж рядку подається весь фразеологізм, наприклад: зарубати: заруба (-в, -ла) на носі, ніс: заруба (-в, -ла) на носі;

укусити: укусить (хто) і меду дасть, мед: укусить (хто) і меду дасть, дати: укусить (хто) і меду дасть;

курка: немов мокра курка;

мокий: немов мокра курка; мій: моя хата з краю, хата: моя хата з краю, край: моя хата з краю⁴.

У такий же спосіб слід оформляти і такі фразеологізми: *ні світ ні зоря; зарубати на носі; що посієш те й пожнеш; зігнати на слизьке; зігнути в баранячий ріг; укусить і меду дасть; із шкури вилазити; і на сонці плями є; його і в ступі не влучиш; в сірка очей не позичати; йому й горя мало; казка про білого бичка; лихо та й годі; лобом муру не проб'єш; ловити рибу в каламутній воді; тягти лямку; між двома вогнями; мілко плавати; немов мокра курка; мов на долоні; моду взяти; моя хата з краю* та багато под.

На словосполучення *«горобина ніч»* на початку двох карток буде: *«горобиний: горобина ніч», «ніч: горобина ніч»,* на приказку *«було, та загуло»* даються картки в такому оформленні: *«Бути»: було, та загуло»* і *«загустити: було, та загуло»*⁵. Далі така картка оформляється, як при виписуванні

³ При виписуванні таких структур, як без упину, без угаву, на щастя, до ладу, на добраніч, на ура, до завтра, в цілому та под. основною вважати форму називного відмінка однини семантично-опорних слів – угав, упин.

⁴ Якщо зворот складається з чотирьох і більшої кількості слів, то після реєстрового слова можна тільки почати вираз, а далі крапками позначити його скорочення, оскільки він увесь підкреслюється в тексті.

⁵ Вирази раз у раз, рік у рік, день у день і под. оформляються так же (раз: раз у раз).

окремого слова, лише в цитаті підкреслюється (див. далі) кожного разу не окреме слово, яке виділяється в даній картці на місці основної форми, а все словосполучення. Наприклад: Чула я дещо, думала – так просто, дурні баби теревені правлять, а тепер бачу, що нема того диму *без вогню* (Л. Письменна, Злочин Надії поліщук, 1961, стор. 78–79). У цій цитаті два звороти. Її можна (і треба) повторити кілька разів. У перших двох картках реєстровими словами будуть складові частини звороту, як і сам зворот, *теревені правлять*, а в інших чотирьох – *немає диму без вогню*. У першому і другому випадках підкреслюються у тексті звороти, а не окремі слова (див. попередній пункт). Приміром: Чула я дещо, думала – так просто, дурні баби *теревені правлять*, а тепер бачу, що нема того диму без вогню (Л. Письменна, Злочин Надії Поліщук, 1961, стор. 78–79).

Або: Чула я дещо, думала – так просто, дурні баби теревені правлять, а тепер бачу, що *немає того диму без вогню* (Л. Письменна, Злочин Надії Поліщук, 1961, стор. 78–79) і т. д.

Усі фразеологічні звороти виписуються не самі, поза контекстом, а в такому контексті, щоб було зрозумілим їх значення, вживання.

Цитати з сталими словосполученнями типу: *від самого рання, з самого рання, з самого малку, з самого рана, одного рана* та под. – доцільніше розписувати так: *самий*: від (з) самого рання, *від (з) рання*: від (з) самого рання; *самий*: з самого рана, *зрана*: з самого рана; *самий*: з самого малку, *з малку*; з самого малку; *один*: одного рана; *рано* (подібно до *давно*): одного рана. Пор.: .. могила о давнім давні говорила.

При виписуванні сталих сполучникових груп типу *тому що, через те що* дається одна картка, і за основну форму береться все словосполучення «*тому що*», «*через те що*», «*та й*»⁶.

5. На складні слова, що пишуться через дефіс, виписується одна, або більше карток, в залежності від характеру сполучення.

а) Якщо складні слова передають одне поняття (пишуться через дефіс), то вони розглядаються як одна лексема і виписуються один раз. Напр.: *батькомати, сон-трава, дизель-мотор, людино-день, тонна-кілометр*, а також – *мовно-літературний, діалектико-матеріалістичний, навчально-виховний* та под.

б) Якщо складне слово являє собою синтаксичне сполучення – іменник з прикладкою⁷, то виписуються дві картки так: Ніченька:

⁶ У сполуках що йому, що їй, що їм – основною формою буде весь вираз, але друга частина, як і себе – повинна мати форму родового відмінка (що його, що її, що їх).

⁷ Не беруться тільки індивідуально-авторські прикладки, сфера вживання яких дуже обмежена (жінка-арабка, господиня-угорка, селоки-бійці, хуторяни-угорці, фургон-газик і под.).

ніченька-чарівниченька, чарівниченька: ніченька-чарівниченька; так же оформляються красуня-зірка, комсомолец-ударник, обліковець-заправник, лапа-брита та под.

Якщо в складному слові повторюється корінь одного і того ж слова з доповненням його у другій частині суфіксом або префіксом чи без доповнення, то виписується одна картка з складним реєстровим словом. Напр.: сила-силенна, добрий-предобрий, буль-буль, скрип-скрип, рип-рип, гуп-гуп.

У випадках двозначності тексту треба виписати дві картки. Напр.: Наші *батьки* приятелювали ще з молодих років. Слово *батьки* тут має два значення:

- 1) *батьки* – батько й мати і 2) *батьки* – батько.

Такі речення виписувати на дві картки з реєстровими словами *батьки, батько*.

Внизу кожної з таких карток робити відсилання до іншої.

6. Цитата виписується на один-два рядки нижче реєстрового слова.

ЗАПИС ЦИТАТИ НА КАРТЦІ ПОВИНЕН ВІДПОВІДАТИ ТАКИМ ВИМОГАМ:

а) перший рядок цитати починається на один-два рядки нижче від реєстрового слова, з *абзаца* – сантиметрів два від лівого краю картки, далші рядки – не менше як на півсантиметра від лівого краю картки; в кінці картки не можна рядок доводити до самого краю;

б) рядки пишуться *не густо*;

в) текст цитати, який не вміщується з одного боку картки, можна продовжити на звороті⁸ цієї ж картки. Не рекомендується переносити одне слово або частину слова на другий бік картки;

г) при розписуванні віршів на картці зберігаються віршові рядки тексту; якщо рядок тексту не вміщується у відповідному рядку картки, закінчення його дається в наступному рядку ближче до правого краю картки в залежності від того, скільки залишається недописаного в попередньому рядку тексту, але ні в якому разі не нарівні з початком основного рядка;

д) при переносі слів із рядка в рядок не можна робити таких переносів, внаслідок яких виникає сумнів щодо написання слів разом чи через дефіс (напр.: не можна переносити *залізо-бетонний, загально-вживаний, по-перше* тощо на стику цих і под. слів);

⁸ Джерело завжди оформляється на лицьовій стороні картки. Відстань між текстом і джерелом має бути не менше одного рядка. Під текстом, вище джерела, з правого боку картки, вказати, коли переноситься текст на другий бік, (на звор.).

е) слово, на яке виписується картка, пишеться більшими літерами, ніж текст цитати, підкреслюється в цитаті однією рисою; у такому, *підкресленому, слові неприпустимі переноси*;

є) авторські думки треба позначати в цитаті круглими дужками, на відміну від квадратних, якими користується розписувач для виділення своїх вставок. Напр.: *Наталка* (залишаючи роботу): *Через мою непокірність ви [мати] бідую терпите.*

ж) якщо після слова, яке потребує уточнення, стоїть кома, крапка з комою тощо, то відповідний розділовий знак треба ставити за вставленим словом. Напр.: [Домка:] – І не кажіть. Там така стала [Соломія], як хмара. Слова людського не промовить. Та ще й бреше на всіх, наклепи зводить... (О. Кучер, *Трудна любов*, 1960, стор. 174).

Витай між нас, ковальський сину [Іван Франко]!

Хай голос твій крізь товщу літ

Вславляє матір Україну

Повік на весь широкий світ. (А. Шмигельський, *Партія – серце народу*, 1959, стор. 63).

з) позначати наголос на реєстрових словах *сім'я – сім'я*, *принісити – приносіти*, *розходитися – розходітися*, значення яких розрізняються наголошенням. Наголоси, показані в книжці, обов'язково треба зберігати в цитаті;

и) картку треба писати лише фіолетовим конторським чорнилом;

і) картку треба писати чітким почерком, без будь-яких помарок; особливу увагу треба звертати на виразне розрізнення в написанні таких букв, як: *о-а, о-я, з-ч, п-и, и-к, к-х, ж-ш, т-ш*; *не припускаються будь-які розчерки та інші прийоми вигадливого письма.*

При розписуванні технічної і спеціальної літератури, у якій є посилання, зазначені в дужках, на малюнки (мал. 1 і т. д.), можна такі посилання пропускати, не позначаючи цього пропуску знаком скорочення в середині речення. Якщо таке посилання стоїть у кінці речення, то крапка ставиться безпосередньо за реченням.

Якщо у виписуваній цитаті політичної літератури наявні виділені (набрані «жирним» шрифтом, курсивом, або врозбивку) редакцією чи самим автором слова, то їх необхідно підкреслювати: жирний шрифт (~~~~~) ламаною рисою, курсив – хвилястою рисою (~~~~~), врозбивку – пунктирною лінією (.....) якщо ж реєстрове слово збігається з одним із названих видів виділення, то під однією з ліній (ламаною, хвилястою чи врозбивку) проводиться ще й пряма лінія (_____).

7. Після виписаного тексту на картці позначається джерело за такою схемою: автор, назва твору, якщо він (вір) вийшов окремим виданням, чи назва

збірки творів. В кінці джерела ставиться крапка. («Твори» (Тв.), «Повне зібрання творів» (Повн. збір. тв.), «Вибрані твори» (Вибр. тв.) «Чуття єдиної родини», «Мости», тощо), том, рік, видання, сторінка⁹, після якої вказується назва діалогії, трилогії, оповідання. Наприклад: М. Коцюбинський, Тв., т. II, 1955, стор. 122, «Під мінаретами». Позначення джерела для розписуваної статті, книги чи твору погоджується в кожному окремому випадку з зав. картотекою).

8. На звороті картки, в кінці, з правого боку, чітко пишеться прізвище виписувача, а не його розпис.

Інструкцію до виписування матеріалів для лексичної картотеки Інституту мовознавства упорядкував кандидат філологічних наук УДОВИЧЕНКО Г. М. на основі двох Інструкцій, укладених чл.-кор. АН УРСР І. М. Кириченком і кандидатом філологічних наук В. С. Ільїним.

Допомогу цінними порадами, практичними пропозиціями, критичними зауваженнями надали упорядникові співробітники Інституту В. С. Ільїн, Л. С. Паламарчук, Л. Г. Скрипник, Т. В. Зайцева, Д. С. Дудко, Є. М. Радченко, В. М. Соловійова, О. І. Коваленко, О. Б. Ткаченко, А. А. Бурячок, П. П. Доценко, А. П. Білоштан, І. О. Кільчевський, Ш. Г. Кренцель, Є. І. Чабак і ін.

Working instructions for extracting materials for the lexical card catalogue of O. Potebnya Institute of Linguistics, Academy of Sciences, USSR

УДК 811.161.2'374'344

⁹ Слово «сторінка» скорочується так: «стор.»